

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

За сучасних умов розвитку українського суспільства проблема подолання бідності населення стала однією з центральних. Реалізація завдань, пов'язаних з скороченням масштабів бідності, потребує розробки методології і методів визначення кількісних і якісних параметрів майнових груп, причин їх позитивної або негативної динаміки, порівняльного аналізу стану в Україні та в розвинутих країнах Заходу на підставі загальноприйнятих світових стандартів.

Ми не можемо погодитись з твердженням багатьох дослідників соціальної політики про те, що її сутність полягає в здійсненні, головним чином, захисної функції. На нашу думку, тлумачення змісту державної соціальної політики залежить від тих проблем, які є першочерговими сьогодні для України. Політична діяльність влади має бути сконцентрована на дотриманні громадянських, економічних, соціальних прав людини, створенні сприятливих умов їх реалізації.

Треба звернути увагу й на ту особливість, що соціальну політику в Україні нині державні органи будують на основі певних соціальних стандартів. Однак законодавчо поки що встановлено лише прожитковий мінімум.

Рівень соціального розвитку України сьогодні визначається на підставі Індексу людського розвитку (ІЛР). Він надає приблизну оцінку людського розвитку взагалі. Головні компоненти ІЛР — очікувана тривалість життя, освіта (грамотність та кількість вступників до шкіл) і добробут (доходи на душу населення)» [1, 26].

За десятиріччя (1990–2000) Україна опустилася з 45 на 80 позицію серед 175 країн. Але вже в 2001 р. їй належало 5 місце з 175 країн.

Очікувана тривалість життя знизилася з 70,5 до 67,9 року, починаючи з 1990 р.

Освітній компонент ІЛР складається з індексу грамотності дорослого населення та індексу сукупної частки учнів (СЧУ). Останній індекс зріс з 74% в 1994 р. до 77% — у 2004 р. Однак зростаюча кількість безпритульних дітей, що не відвідують школу, погрожує погіршенням цього показника.

Доходи на душу населення за паритетом купівельної спроможності (ПКС) відображають реальну вартість стандартного кошика споживчих товарів. За останні роки цей показник коливався в межах 4220–5000 дол. США.

Індекс людського розвитку дозволяє порівнювати рівні та тенденції людського розвитку в розрізі різних країн та часу. Однак показників, що використовуються для розрахунку індексу за міжнародною методикою, порівняно небагато. Це обмежує корисність глобального ІЛР для регіонального аналізу всередині кожної окремої країни. Тому, аби визначити причинні фактори та можливі політичні рішення, необхідний більш виважений і реалістичний погляд на подібності та відмінності регіонів. Регіональний індекс має бути не тільки

більш детальним, але і прилаштованим до реалій конкретної країни з огляду на наявні проблеми та дані.

Методологію розрахунку регіонального ІЛР для України було розроблено, за підтримки ПРООН, Радою з вивчення продуктивних сил Національної академії наук України спільно з Держкомстатом. Окрім того, що новий індекс повніше віддзеркалює картину людського розвитку в Україні, він, базуючись на широкому спектрі складових компонентів, зменшує ризик пере- або недооцінки внаслідок помилок в окремих індексах.

Регіональний підхід може бути конструктивним й в з'ясуванні джерел майнового розшарування, зокрема бідності.

Регіональний індекс людського розвитку для України складається з дев'яти окремо зважених компонентів. Найбільша увага приділяється освіті, умовам проживання та матеріальному добробуту населення. Це, в основному, відображає ключові компоненти глобального ІЛР. Менше ваги в українському регіональному ІЛР надається таким факторам, як розвиток ринку праці, демографічні тенденції, охорона здоров'я, соціальні умови, екологічна ситуація та фінансування людського розвитку. Такий розподіл стався через те, що за результатами факторного аналізу ці показники мають менше значення при визначенні загального рівня добробуту народу та рівня людського розвитку.

Регіональний ІЛР за загальним рейтингом регіонального людського розвитку постійно ставить Київ на перше місце. Протягом останніх трьох років столиця України за показниками стану освіти, умов проживання населення, демографії, розвитку ринку праці та матеріального добробуту населення залишила позаду всі інші області.

Великі доходи мають люди переважно у Східній Україні: в Запорізькій, Донецькій і Дніпропетровській областях. Ці високо індустріалізовані області генерують найбільші обсяги валової доданої вартості на душу населення в країні. Погляд на більш загальну картину розподілу доходу по областях свідчить, що різниця в матеріальному добробуті між найкращими та найгіршими областями (це, відповідно, східна та південна частини країни) значно менша, ніж між Києвом та будь-яким регіоном, який для України за значенням є середнім. Дійсно, за винятком Києва, розподіл доходу по Україні є досить рівним.

У деяких областях спостерігалось погіршення людського розвитку. Наприклад, у 2001 р. Івано-Франківська та Тернопільська області пересунулися вниз за рейтингом регіонального ІЛР. В обох областях відбулося погіршення стану ринку праці, головним чином, за рахунок збільшення безробіття.

Офіційна статистика свідчить, що економічна активність значно відрізняється залежно від регіонів. Більше того, з часом регіональні розбіжності збільшуються. Додана вартість (ДВ) є, мабуть, найкращим показником загальної економічної активності по областях України. Коливання доданої вартості на душу населення залежно від регіонів вивчалися в останньому дослідженні Світового банку. Була зроблена спроба пояснити, чому деякі регіони мають кращі показники, аніж інші [2]. Дослідження свідчить, що 80% розбіжностей у ДВ на душу населення пояснюються рівнями фізичного капіталу та праці, причому вияви-

лось, що основний капітал має втричі більший вплив, ніж забезпеченість робочою силою. Інвестиції в основний капітал регіону приводять до значного зростання доданої вартості на душу населення в регіоні, в той час як підвищення рівня зайнятості та працевлаштування значно менше впливає на регіональне зростання. З іншого боку, при розміщенні інвестицій відносно невелика залежність обсягу продукції від праці, ніж від інвестицій, означає, що в середньому зростання не просто створює більшу кількість низькооплачуваних робочих місць, але й дійсно приносить збільшення доходу кожного працівника.

Приблизно 20% коливань по регіонах не залежать від підвищення ані рівня інвестицій, ані рівня зайнятості. Проте їх можна пояснити ефективністю розміщення ресурсів, рівнем розвитку технологій, рентабельністю виробництва та іншими факторами, такими, наприклад, як якість управління та маркетингу. Всі ці факти свідчать: підтримка доброго інвестиційного клімату, створення гнучких ринків праці та заохочення технологічних інновацій можуть сприяти покращанню продуктивності в регіонах. Ці заходи разом з природною тенденцією до вирівнювання стану регіонів, за умов зваженої економічної політики, з часом забезпечать зменшення розбіжностей між областями та підвищення життєвого рівня.

Група фахівців, яка готувала Національний звіт з людського розвитку, також перевірила зв'язок між регіональними розбіжностями сукупних заходів щодо людського розвитку та іншими пояснюючими факторами, такими як освіта, охорона здоров'я, соціальні програми, очікувана тривалість життя. Результати аналізу свідчать про суттєвий позитивний кореляційний зв'язок між матеріальним добробутом і умовами проживання населення, з одного боку, та рівнем бюджетної підтримки соціальних програм — з другого.

Таким чином, кращі програми соціальної підтримки на місцевому рівні, очевидно, поліпшують загальні показники людського розвитку. Це свідчить про те, що місцеві органи влади можуть значно покращати людський розвиток шляхом реалізації програм, які усувають нерівномірність доходів, а також запровадженням програм підвищення якості інфраструктури та комунальних послуг, що в областях надаються населенню.

За результатами аналізу можна зробити ще один цікавий висновок: фінансування людського розвитку має значний зворотний зв'язок з «негативними» соціальними умовами в кожній окремій області, зокрема з безробіттям, рівнем злочинності, заборгованістю із заробітної платні та пенсій, нестабільністю шлюбів. Іншими словами, належне фінансування людського розвитку пов'язане зі зменшенням соціальних проблем. У підсумку, незалежно від того, з якого боку подивитися на проблему, зусилля на місцевому рівні, спрямовані на покращання соціальних послуг, таких як освіта, охорона здоров'я, житло та комунальні послуги, мають прямий вплив на життя людей та створюють більш високий рівень людського розвитку.

Значна частина населення багатьох країн, що мають великі запаси природних ресурсів, живе у жалюгідних умовах. Але існують й країни з більш обмеженими природними ресурсами, які досягли високого рівня економічного та

людського розвитку. Що ж саме спричиняє таку різницю? На думку багатьох експертів, які вивчали це питання, різниця часто полягає в якості роботи інституцій і системи державного управління. А це тісно пов'язано з рівнями прийняття рішень місцевими урядами та участю громадян в процесах управління.

У світовій практиці уряди країн використовують прямі бюджетні трансферти (ПБТ), доля яких в доходах місцевих бюджетів різних країн утворює від 10 до 30%. В Україні — 3,1 %.

Традиційно ПБТ мають 3 види: дотації, субвенції, субсидії.

Дотація — це фіксована фінансова допомога, яка надається місцевим бюджетам без обмеження галузі використання цих засобів, без необхідності їх повертати або робити додаткові внески одержувачем. Такий вид допомоги за міжнародною термінологією зветься «незв'язаний» трансферт («general, non-conditional grant»).

Субвенція — це така форма ПБТ, яка має цільове призначення і передбачає фінансову участь одержувача (selective matching grant або «зв'язаний, умовний трансферт»).

Субсидія — це теж цільова допомога, але без фінансової участі одержувача.

У країнах зі стабільною економікою й розвинутим самоврядування (Німеччина, Франція, Швеція) головна роль належить бюджетним дотаціям, тоді як в країнах, що трансформуються, переважають зв'язані (цільові) трансферти (Польща, Латвія, Росія).

Таким чином, призначення ПБТ — бути засобом вирівнювання регіональних бюджетних доходів. Але згодом вони повинні перетворитись в засіб вирівнювання регіональних бюджетних витрат.

За своїми основними рисами існуюча сьогодні в Україні модель нагадує соціал-демократичний варіант соціальної політики з елементами лібералізму. Вона склалася під впливом поступового формування ринкових відносин і процесів демократизації суспільства, появи так званого «третього сектора» — об'єднань громадян, громадських, благодійних, неприбуткових, некомерційних організацій, що займаються благодійною та іншою соціальною діяльністю. Що обрано саме таку модель політики в соціальній сфері, підтверджує спосіб розподілу витрат державного бюджету на головні соціальні потреби [1, 13].

Забезпечення соціального захисту населення та реалізація всієї соціальної політики в значній мірі залежать від стратегії її фінансування. Головним принципом розподілу частки ВВП, яка повинна витратитись на соціальні цілі в Україні, є перекладення тягаря витрат на місцеві бюджети. За рахунок місцевих бюджетів фінансується 82% видатків на охорону здоров'я; близько 62% — на освіту та 50% — на соціальний захист та соціальне страхування.

Місцеві бюджети несуть тягар витрат на пільги ветеранам війни та праці, допомогу багатодітним сім'ям, житлові субсидії. Притому в більшості регіонів частка закріплених доходів у доходах місцевих бюджетів (без урахування цільових субсидій) становить залежно від місцевих особливостей від 15,4 до 50% і навіть при передачі майже всіх регулюючих доходів у місцеві бюджети деяких областей цих коштів не вистачає для забезпечення потреб місцевих регіонів.

Майнова структура України складається з групи багатих (за різними даними, від 3 до 6% населення), середніх (13–20%), бідних (за різними даними, від 70,8 до 86,5%). Серед бідних 11% живуть в умовах крайньої бідності. Але ця цифра має тенденцію до зменшення. В 1999 р. ця категорія громадян утворювала 14%. 65% отримують заробітну плату на рівні прожиткового мінімуму.

Майнове розшарування в США (для порівняння) виглядає таким чином: багаті — 3%, забезпечені — 17%, середні — 60%, бідні — 2%.

Два головних завдання соціальної політики можуть бути передбачені, коли мова йде про рівень добробуту. Перше з них — це соціальний захист малозабезпечених. Друге — це постійний контроль за процесом поляризації в суспільстві.

Згідно з вимогами ПРООН, для України, як і для інших перехідних економік, рівень крайньої бідності визначений як 4,3 долари США на добу.

Звичайно рівень офіційної межі малозабезпеченості та прожитковий мінімум розраховується Міністерством праці і соціальної політики. Межа малозабезпеченості є соціальним, а не фізіологічним мінімумом, оскільки окрім витрат на харчування включає витрати на непродовольчі товари, послуги та вартість утримання житла.

Прожитковий мінімум розраховується на підставі розрахунку споживчого кошику. Він, як правило, складається з продовольчого кошика, що включає від кількох десятків до сотень найменувань продуктів (у залежності від країни), кошика непродовольчих товарів і кошика послуг.

Споживчі кошики існують у кількох видах, обумовлених їх призначенням. Мінімальний споживчий кошик конструюється і розраховується різними способами для визначення мінімального рівня життя — прожиткового мінімуму. Часто під мінімальним споживчим кошиком розуміється реальний споживчий кошик найбідніших 10% населення.

Споживчий кошик у різних країнах, навіть близьких за умовами і рівнем життя, значно розрізняється при використанні його як нормативу для мінімального споживчого бюджету: у Люксембурзі споживчий кошик включає 173 найменування, у Великобританії — 600, у Нідерландах — 1000. Мінімальний споживчий кошик у США з початку 1960-х рр. будується по 11 групах продуктів харчування в розрахунку на тижневе споживання для 20 демографічних груп, з них 18 — за статтю та віком, а також для вагітних і жінок, що годують.

Споживчі кошики середнього або якого-небудь іншого рівня визначаються на основі поточної статистики і бюджетних обстежень домашніх господарств і служать для оцінки рівня і якості життя різних верств населення й особливостей їхнього споживання, дозволяють знаходити закономірності в житті різних родин і груп у міру росту їхніх доходів. Наприклад, споживчий кошик, побудований для середньодушових доходів, показує в динаміці, як змінюється можливість придбати в Україні продукти харчування (22 найменування) для людини із середніми доходами залежно від зміни самих доходів і середніх цін.

Аналогічні споживчі кошики відслідковуються статистичними органами для споживчих товарів (11 видів) і платних послуг (9 найменувань); усі зазначені

споживчі кошики відбираються на основі найважливіших, типових, найбільш розповсюджених товарів і послуг.

Ще одна група споживчих кошків служить для визначення індексу споживчих цін (ІСЦ) і/або виміру рівня інфляції; особливістю цих кошків є те, що кожен товар, що знаходиться в них, має певну вагу, що залежить від вартості споживаного товару стосовно загальної вартості кошика. Споживчий кошик в Україні для розрахунку ІСЦ являє собою єдину для всіх територій вибірку груп товарів і послуг, найбільш часто уживаних населенням, крім того, споживчий кошик враховує відносну важливість товарів для населення і стійку наявність їх у продажу; у багатьох країнах цей вид споживчого кошика розраховується не тільки офіційними статистичними органами, але й провідними профспілковими об'єднаннями для контролю даних, що повідомляються урядом. Таке дублювання пов'язане з важливістю індексації для рівня доходів населення, насамперед оплати праці і пенсій, встановленої у відповідних законах цілого ряду країн. Особливо важливий контроль за розрахунками вартості споживчого кошика там, де закон встановлює індексацію лише при перевищенні визначеного інфляційного порогу.

Якщо відносно продовольчих споживчих кошків для бідних груп населення важко дати точну оцінку їхньої якості (хоча зрозуміло, що бідні родини прагнуть здобувати найбільш дешеві продукти), то у відношенні до інших споживчих кошків можна стверджувати, що мова йде про предмети споживання найнижчої якості, а зі зростанням доходів цих груп спочатку йде лише розширення споживчого кошика без поліпшення якості товарів.

Багато дослідників і експертів при методологічних оцінках феномена бідності і її границь виходять із закономірності, виведеної наприкінці ХІХ ст. бельгійським економістом Е. Енгелем (так званий закон Енгеля), про підвищення частки витрат на харчування у структурі споживчого бюджету зі зменшенням рівня доходів родини (індивіда); цю закономірність, а також аналогічну залежність у відношенні до житла перевіряли у своїх обстеженнях у 1920-х рр. російські вчені С. І. Струмліна, Г. С. Полляк.

Споживчі кошики, що будуються експертно-нормативним або статистичним методом, і є основою для оцінки прожиткового або соціального мінімуму і відповідно виступають як критерії в соціальних програмах, повинні періодично переглядатися й обновлятися, а їхня вартість також систематично індексуватися. У відношенні до перегляду мінімального споживчого кошика в ряді країн існують спеціальні процедурні правила, що можуть носити навіть законодавчий характер. Так, у США затверджений в 1948 р. продовольчий споживчий кошик переглядався до початку 1960-х рр., а кошик, прийнятий в цей період, є основою для визначення межі бідності дотепер.

Одна з найважливіших характеристик доходів населення — рівномірність (нерівномірність) їхнього розподілу, звичайно вона вимірюється коефіцієнтом Джині, величина якого може варіювати від 0 до 1, збільшуючись з ростом нерівномірності розподілу доходів у суспільстві; у більш егалітарному суспільстві, тобто з меншою соціально-економічною нерівністю, загальний еко-

номічний ріст, збільшення ВВП на душу населення веде до більшого прогресу в доходах населення, до зменшення бідності. Так, за оцінками експертів, річний приріст ВВП на душу населення в розмірі 10% знизив би убогість за доходами на 30% у якій-небудь країні при коефіцієнті Джіні, що становить 0,25, і тільки на 10% — у країні з коефіцієнтом 0,50.

В Україні статистична інформація про доходи населення надходить з обстежень бюджетів домашніх господарств, проведених щомісяця на основі одноразових вибіркових обстежень, одноразового обліку заробітної плати, звітів підприємств і установ по обслуговуванню населення, балансу грошових доходів і витрат населення. Регулярно публікуються дані про абсолютну чисельність населення з доходами нижче прожиткового мінімуму; у структурі грошових доходів населення статистикою виділяються: оплата праці, соціальні трансферти й доходи від власності, підприємницької й іншого виду діяльності.

В оплату праці включаються усі виплати соціального характеру.

Аналіз державної політики заробітної плати дозволяє побачити суперечності, які можуть також спричинити повільні темпи скорочення бідності.

У політиці заробітної плати України спостерігається порушення нормативів, згідно з якими мінімальна заробітна плата повинна утворювати 68% середньої і дорівнювати прожитковому мінімуму. Але ж відомо, що в 2004 р. прожитковий мінімум був 365 грн, мінімальна заробітна плата — 237 грн, а середня — 500 грн. Тобто мінімальна зарплата становила 47% від середньої.

Зростання розмірів середньої заробітної плати слабо сприяють зростанню її купівельної спроможності. Так, якщо в 2004 р. купівельна спроможність середньої заробітної плати становила 137% $[(500/365) \times 100\%]$, то в 2005 р., при зростанні заробітної плати до 600 або 700 грн, а прожиткового мінімуму — до 423 грн купівельна спроможність досягла 142% в першому випадку і 165% — в другому.

Кількісні показники бідності свідчать про розміри соціальної відстані між групами в сучасному суспільстві, про рівень поляризації в ньому і, як наслідок, про погрозу можливих конфліктів. Децільний коефіцієнт (співвідношення середнього доходу 10% високодохідних сімей до 10% сімей з найнижчим рівнем доходу) по Україні дорівнює, за даними Київського міжнародного інституту, 35,4:1.

Децільний коефіцієнт доповнюється показником концентрації доходу (коефіцієнтом Джіні). Для України — це 0,54, тоді як граничний дозволений світовий показник Джіні — 0,40–0,45.

Порушення балансу споживання пов'язане з тенденцією зменшення частки заробітної плати у структурі ВВП. Вона становить 45%, тоді як в розвинутих країнах — від 62 до 80%. Доля заробітної плати в собівартості продукції становить 12% (у ФРН вона коливається на рівні 40–50%). Погодинна вартість робочої сили становить в Україні 37–40 центів, у Німеччині — 25 доларів, в США і Франції — 15,5, в Польщі — 2, Угорщині — 1,8, Чехії — 1,6, в Румунії і Болгарії — 40–80 американських центів.

Найбільш важким наслідком бідності слід вважати її вплив на структуру

споживання населення. Споживча діяльність має соціальний та економічний аспекти. Споживання, в соціальному аспекті, є важливою умовою фізичного та духовного формування особистості.

Економічний аспект споживання полягає в тому, що воно активно впливає на процес утворення вартості товару. Без фігури споживача не можливе існування ринку.

Споживча та трудова діяльність діалектично переплетені. Гіпертрофоване перебільшення значення праці в трудовій теорії вартості або споживання в теоріях граничної корисності вели до недооцінки не тільки двох важливих джерел утворення і існування людських цінностей, але й до певних практичних соціально-політичних дій. Зниження значення особистісного споживання як головної цілі виробництва в ідеології і практиці радянських часів призводило до ігнорування такого важливого фактора соціальної політики, як задоволення потреб людини. Особистість в старому ідеологічному уявленні виконувала головним чином роль трудівника, виробника. Особливістю споживчої сфери була відсутність умов для вільної діяльності, для здійснення вибору. Обмежений споживчий асортимент товарів і послуг робив споживання примусовим.

Теоретико-методологічними засадами аналізу споживчої діяльності повинні стати не лише економічні концепції, але й психологічні та соціологічні підходи до проблеми вивчення людських потреб. Споживання є умовою реалізації останніх лише тоді, коли за своєю структурою воно відповідає структурі потреб. Відомі психологічні теорії поділяють потреби на вищі та нижчі, матеріальні і духовні. Наприклад, американський психолог і соціолог А. Маслоу до фізіологічних потреб відносить потреби у харчуванні, житлі, відпочинку, продовженні роду тощо. Група екзистенціальних потреб утворена з потреби у гарантованому захисті, впевненості в своєму майбутньому. Іншу групу утворюють потреби соціального характеру: в приналежності до колективу, спілкуванні, участі у сумісній діяльності, піклуванні. Група престижних потреб свідчить про те, що людині не достатньо їх просто задовольнити. Предмет задоволення повинен відповідати її соціальному статусу, викликати поважне ставлення в суспільстві, бути символом її місця в соціальній ієрархії. Духовні потреби — це потреби у самовираженні, у творчій діяльності, в розвитку людини як особистості.

У процесі задоволення всіх цих потреб споживання матеріальних та духовних цінностей є тим двигуном, за допомогою якого потреби кожного нового рівня стають актуальними для індивіда лише після того, як йому вдається задовольнити попередні. В протилежному разі виникає дискомфорт, стан психологічної фрустрації, відчуття обмежених можливостей, загальне незадоволення.

Зараз картина споживання або розподіл сімейного бюджету більшості громадян України свідчить про те, що вони перебувають в стані відносної бідності, виходячи з визначення, яке було наведено вище.

Витрати на харчування становлять 82,4% в небідних сім'ях і 86,4% в бідних. Витрати на непродовольчі товари у перших дорівнюють 7,4% і 3,5% — у других. Житло та комунальні послуги потребують 4% бюджету в небідних

сім'ях і 5,6% — в бідних. Медичне обслуговування утворює 2,5% всіх витрат небідних сімей і 2,2% в бідних сім'ях. На задоволення інших потреб залишається від 3,2% в небідних сім'ях до 2% в сім'ях бідних.

Аналізуючи структуру витрат, ми бачимо, що економічна ситуація прирікає людей до відносної бідності. Навіть люди, що мають середній рівень доходу (не бідні), змушені формувати своє споживання, ігноруючи задоволення потреб вищого рівня.

За даними статистичного бюро Європейської комісії, індекс купівельної спроможності в Україні — один з найнижчих в Європі і становить 17% від європейської норми.

Значним соціальним наслідком такого становища стає поступове виникнення феномена, що отримав у соціології назву «культура бідності». Його не можна ігнорувати в випадку, коли мова йде про свідому розбудову соціальної політики держави, про цінності нових поколінь громадян України.

Ще в XIX ст. соціологи розуміли під культурою бідності певний стиль життя [3]. Сучасний дослідник бідності професор Ілінойського університету О. Льюс фіксує такі сталі риси «культури бідності»: бідні не поділяють суспільних цінностей; вони мають низький рівень організації; їм притаманні специфічні стосунки між статевими та віковими групами (відсутність дитинства, вільні форми одруження); в їх свідомості домінують беспорядність, залежність, приниженість, низька трудова вмотивованість, нездатність до планування свого майбутнього [4].

Така характеристика поведінкових стереотипів нам здається не досить повною. «Соціологія бідності», яка з'явилась зараз на теренах СНД, суттєво доповнює соціопсихологічну картину бідності. Не всі вітчизняні бідні відрізняються пасивним ставленням до свого становища. Тому їх слід підрозділяти на активних і пасивних. У межах пасивного типу поведінки мають місце такі його прояви, як рефлекторно-запізнювальний (веде до поглиблення бідності) та помірковано-приспосувальний (веде до консервування того рівня бідності, що вже склався).

Активна поведінка поділяється на позитивно-кар'єрний тип (орієнтація на вищий матеріальний рівень); позитивно-інструментальний (стратегія використання нових економічних умов); кримінально-кар'єрний (використання існуючої в господарстві дезорганізації та аномії для особистого збагачення). Вивчення психологічних механізмів поведінки соціальної групи бідних, а також структури бідності є важливою умовою діяльності соціальних працівників і всіх, хто повинен розробляти і здійснювати соціально-захисну політику. Соціологи виділяють три групи бідних за рівнем доходу та стилем життя [5]:

- депривовані категорії, тобто особи, що не мають певного соціального статусу (п'яниці, психічно хворі, наркомани);
- ті, що живуть на фіксовані доходи (пенсіонери, багатодітні сім'ї, одинокі матері);
- «нові бідні». Це категорія осіб, які працюють, але їх заробітної плати не вистачає на забезпечення себе та сім'ї.

Врачування специфіки кожної групи бідних дозволяє державі використовувати різні механізми соціального захисту. Про них свідчить перелік програм, що були включені до системи заходів соціально-захисного напрямку: соціальний захист дитини, материнства, інвалідів, ветеранів; допомога на дітей віком до 16 (учнів до 18) років; виплати у зв'язку з підвищенням роздрібних цін; виплати державної допомоги одиноким матерям та матерям по догляду за дітьми; виплати допомоги на дітей віком від 1,5 до 3 років; фінансування програм по соціальному захисту інвалідів; надання додаткових пільг ветеранам; виплати на утримання будинків-інтернатів та інших установ соціального забезпечення; покриття збитків від реалізації газу та відшкодування різниці в цінах на тверде паливо, що реалізується населенню тощо.

Крім того, певні соціальні пріоритети визначаються і регіональними особливостями [6].

Таким чином, дослідження проблеми бідності в Україні потребує визначення певних теоретико-методологічних засад, які дозволяють побачити майнове розшарування, його причини та наслідки в контексті світової соціальної політики.

Найефективнішим, на нашу думку, є запропонований правовий погляд на феномен бідності, пов'язаний з дотриманням і захистом державою прав людини, який дозволяє розглянути соціально-економічні, політичні, поведінково-психологічні причини та наслідки бідності. На цій основі і має формуватись перспективна модель державно-правового механізму сучасної соціальної політики з урахуванням позитивних та негативних надбань існуючих світових моделей соціальної політики.

Література

1. Україна: звіт з людського розвитку. 2003. — К.: ПРООН, 2003.
2. Світовий банк. Україна: рухаючись вперед у розвитку регіонів та регіональній політиці. — 2001.
3. Ярошенко С. С. Синдром бідности // Социологический журнал. — 1994. — № 2.
4. Lewis O. La vita. — New York: Random House, 1966.
5. Воронков В. Типологические критерии бідности // Социологический журнал. — 1995. — № 2.
6. Гілко В. І., Кормич Л. І., Гапсова Е. А. Соціальні орієнтири державної політики: діагностика соціального розвитку Одеського регіону. — О., 2005.